

1960 ASKERÎ MÜDAHALESİNİN TÜRKİYE'NİN İKTİSADÎ POLİTİKALARINA ETKİSİ*

THE EFFECTS OF 1960 MILITARY INTERVENTION ON TURKISH ECONOMIC POLICIES

İhsan Seddar KAYNAR**

ÖZET

Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 askerî darbesi öncesindeki ve sonrasındaki ilk yılların yasama faaliyetleri incelenerek; darbenin demokratik süreçte yarattığı kesintinin iktisadî alandaki yansımaları değerlendirilecektir. Darbe öncesi dönem, 1 Kasım 1959'de başlayıp 25 Mayıs 1960'da sonlanan 11. Devre / 3. Yasama Yılı ile sınırlandırılmıştır. Askerî darbeden bir yıl sonra parlamento faaliyetine tekrar başlasa da parlamentonun yapısı değiştirilmiş ve iki meclisli sisteme geçilmiştir. Bu geçiş döneminde Temmuz 1961'de yeni anayasa kabul edilene kadar yasama faaliyetlerini, darbeyi yapan askerlerin içinde yer aldığı Milli Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis üstlenmiştir. Çalışmanın incelediği dönem, darbe sonrasında Anayasa'nın kabul edilmesi ile sona ermiştir. İktisat tarihinin perspektifinden Türkiye siyasi tarihinin demokrasi açısından zor yoluyla askıya alındığı en önemli dönemlerinden birinde takip edilen iktisat politikaları yasama faaliyetleri üzerinden aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, 1960, Askerî Darbe, Milli Birlik Komitesi, Planlı Kalkınma

* Araştırma Makalesi
Makale gönderim tarihi: 01.11.2021
Makale kabul tarihi: 11.08.2022

** Doç. Dr., Hakkâri Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
E-posta: seddar@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3446-2310>

ABSTRACT

This study will examine the last year before 27 May 1960 and the first year after the military coup in terms of economic policies in respect to the parliamentary papers. In this way, the economic reflections of the intervention in the democratic process made by the coup will be evaluated. For the pre-coup period of the study was limited to the 11th Period's of 3rd Legislative Year, which started on November 1, 1959 and lasted till May 25, 1960. A year after the military coup, the parliament's structure was changed and bicameral system was adopted. In this transition period, the National Unity Committee and the Constituent Assembly, which included the soldiers who carried out the coup, undertook the legislative activities until the new constitution was adopted in July 1961. The period examined by the study ended with the adoption of the new Constitution after the coup. It will be tried to be enlightened through legislative activities from the perspective of the economic history and the economic policies followed in one of the most important turning points in the political history of Turkey in terms of democracy.

Keywords: *Democrat Party, 1960, Military Coup, National Unity Committee, Planned Economy*

GİRİŞ

Bu çalışmada Türkiye’de uygulanan iktisadî politikalar, 27 Mayıs askerî darbesi ekseninde incelenmektedir. Birinci Bölüm, 1950’li ve 1960’lı yıllarda uygulanan iktisat politikalarının analizine, onların iktisat tarihinde nasıl incelendiğine dair literatüre kısaca yer vererek başlamaktadır. Böylece çalışmanın daha sonraki ampirik kısımlarında yer alan çeşitli kanunların ve onların kabul edilme süreçlerinde yapılan tartışmaların oturduğu tarihsel zemin literatürün kavramları ile daha anlaşılabilir hale gelecektir.

Darbe öncesinde neler olduğunu inceleyen İkinci Bölüm, 1 Kasım 1959’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Meclisi açış konuşması ile başlamaktadır. Bayar’ın konuşması 1950’de başlayan Demokrat Parti (DP) yönetiminin başarılarını öne çıkarırken, bu başarılar üzerinden gelecek dönemde neler yapılacağına dair çeşitli projeksiyonlar yapmakta ve açıklayıcı bilgiler paylaşmaktadır. Darbe öncesi son yasama yılında çıkarılan yasaların hepsi taranmış ve iktisadî politikaları etkileyebilecek olanlar incelenmiştir. 1960’lı yıllar Türkiye tarihinin görece yakın bir dönemi olsa da bazı kavramların kullanım biçimleri günümüzdekinden oldukça farklıdır. Bu nedenle, çalışmanın içinde belgelerdeki dile sadık kalınarak özgün kullanımları tercih edilmiştir.

Üçüncü Bölüm’de darbe sonrasında askerlerin devleti nasıl yönettiği biçimsel olarak açıklandıktan sonra, kurdukları İnkılap Hükümeti’nin programı iktisadî açıdan değerlendirilmiştir. Daha sonra Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) çıkardığı tüm yasalar gözden geçirilmiş ve iktisadî açıdan önemli olanlara çalışmanın içinde yer verilmiştir. Yeni Anayasa’nın kabulü ile demokrasiye dönüldüğü için, Anayasa’nın kabulü ile çalışma sona ermiştir.

Çalışmada birincil kaynakların kullanımı tercih edilmiş ve sadece resmi metinler kullanılarak belgesel bir iktisat tarihi anlatısı kurulmaya çalışılmıştır. Yasaların tam metni için Resmî Gazete (R.G.) nüshaları kullanılmış, çoğu zaman yasaların yapım sürecinde geçirdiği teknik dönüşümü aydınlatmada önemli yeri olan Komisyon Raporları, tutanak dergileri ve meclis zabıtları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Türkiye siyasî tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olan 1960 askerî darbesini merkeze alan bir iktisat tarihi çalışması olan bu metinde; yasa metinleri, komisyon raporları, meclis açılış konuşmaları ve hükümet programları kaynak olarak kullanılmıştır.

1. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN ELLİLİ VE ALTMİŞLİ YILLARI

Boratav, 1954-1961 yıllarını savaş sonrası genişleme konjonktürünün ve liberal dış ticaret politikalarının son bulduğu; ekonominin görece bir durgunluk içinde

dalgalandığı; ihrac mallarına yönelik talebin düştüğü ve dış kaynakların belli bir düzeyi aşmaması yüzünden doğan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarına gidildiği bir dönem olarak nitelendirir. Ekonominin 1946 sonrasında sürüklendiği bağımlı gelişme çizgisi ortadan kalkmamış, ancak dışsal etkenler nedeniyle bu bağımlı gelişme, liberal dış ticaret politikalarıyla değil, geleneksel ithalat ve kambiyo denetimleri içinde sürdürülmeye devam etmiştir.¹ Bu yıllar, liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağı anlaşıldığı için dış ticaret kontrolleri yapılan; ancak ticaret açıkları ortadan kalkmadığı gibi süreklileşen ve geniş kamu kesiminin özel sermaye birikimiyle işlevsel bir bütünlük içinde eklendiği bir ekonomik yapının yerleştiği yıllardır.

Kazgan, 1947-1975 arası *Denetimli Sermaye İthalıyla Uluslararası Ekonomiye Katılma* olarak adlandırırken, bu dönemi çeşitli dış ve iç baskıların karışımı olarak *dış sermayeye açılma ve serbest piyasa ekonomisine geçiş* süreci olarak nitelendirir.² Türkiye'nin dışarıdan sermaye ithaline ayarlanan serbestleşme süreci, 1958 yılında ciddi bir kriz ile sonuçlanmış; IMF güdümünde istikrar programı uygulanması kabul edilmiş, 420 milyon dolar tutarında borç ertelenmiş ve 359 milyon dolar yeni kredi verilmiştir. Bir süre IMF ile kesilen ilişkilerden sonra yürürlüğe konan programın bir direği ülke içinde enflasyonun kontrolüne dönükken diğer direği dış ticaret rejiminin düzenlenmesi ve ihracatın artırılmasına dayanıyordu.³

1958'e kadar Türk parasının değerlendirilmesine karşın devalüasyona ilkesel olarak başvurulmamış; dış ticaret kısıtlamaları, kambiyo uygulamaları ve düzenlemeler yapılarak döviz kurları değiştirilmeden dış ticaret yürütülmeye çalışılmıştır. Bakanlar Kurulunda kabul edildiği günün adıyla anılan *4 Ağustos Kararları*, içerik açısından IMF destekli stand-by anlaşmalarına benzemektedir. Kararlar arasında kur ayarlaması, sıkı para ve bütçe politikası, dış ticaretin tedricen serbestleştirilmesi, yatırımların finansmanı ve İktisadi Devlet Teşekkülleri ürünlerinin fiyat ayarlaması gibi pek çok başlık bulunmaktadır. DP'nin 1950'den beri kategorik olarak reddettiği *devalüasyon*, istikrar programının içinde yer almıştır.

1958 devalüasyonu ve uygulanan istikrar programı Özcan'a göre; parasal genişlemenin kontrol altına alınması, kur sistemindeki değişikliğin yarattığı dezenflasyonist etkiler, sağlanan kredi ve borç erteleme desteği ve kısmen de özel sermaye girişleriyle sağlanan ithalat fazlası ile enflasyonun hızının kesilmesinde

1 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2005, s.107-108.

2 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006, s. 84.

3 Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla...*, s. 90-91.

etkili olmuştur. Ayrıca, program ihracattan ve sermaye hareketlerinden kaynaklanan döviz gelirlerini arttırarak, Türkiye'nin 1950'lerin ikinci yarısında girdiği ödemeler dengesi krizini atlatmasını da sağlamıştır.⁴ DP tarafından gevşetilmeye başlanan istikrar tedbirleri, darbe sonrasında yeniden sıkılaştırılarak uygulamaya konulmuştur. Askerlerin planlı bir iktisat politikası anlayışına yönelerek ekonomiyi yeniden genişleyen bir doğrultuya sokma çabaları ilk meyvelerini 1962'de vermeye başlamış ve 1960, 1961 yılları bütün özellikleriyle 1958'de yürürlüğe konan istikrar programının izlerini taşımıştır.⁵

Ekonomik kalkınmanın bir plan çerçevesinde gerçekleştirilmesi için Devlet Planlama Teşkilatı'nı (DPT) askerler kurmuşsa da; planlı kalkınma kavramı darbeden daha önce Türkiye'nin gündemine girmiş, CHP ve Forum Dergisi çeşitli tartışmalar yürütürken, uluslararası kurumlar da hükümete planlar yapılmasını tavsiye etmiştir. Keyder'e göre uluslararası kuruluşların kalkınmakta olan bir ülkeden daha fazla planlama yapmasını istediği pek görülme de; Dünya Bankası ve OECD uzmanları, kamu harcamalarına ve döviz tahsislerine bir parça mantık katabilmek için Başbakan Adnan Menderes'e planlama komisyonu kurmasını tavsiye etmişlerdir.⁶ Devletçilik politikalarının bir parçası olduğunu düşündüğü için, planlamaya her zaman karşı çıkan Menderes, yapılan ısrarlar sonucu 1959'da üstünkörü de olsa bir planlama komisyonu kurmuştur.

Yapılan tavsiye ve ısrarlar sonucunda 20. yüzyılın en önemli ekonomi bürokratlarından biri olan Tinbergen, hükümete danışmanlık yapmak üzere Türkiye'ye çağrılmış ve 1960 ilkbaharında yanında yardımcısı Joop Koopman ile pek sıcak olmayan bir şekilde karşılandığı Türkiye'ye gelmişti.⁷ Tinbergen'den önce Türkiye'ye tavsiye edilen Gunnar Myrdal sosyalist kanaatlere sahip olduğu ve Hollis Chenery ise 1953 yılında hazırladığı raporda liranın aşırı değerlendiğini yazdığı için hükümetin gelmesini istemediği dünyaca ünlü iktisatçılardı.⁸ Tinbergen'in ülkeye girişinin kamuoyunda bilinmesi istenmedi, basında yer almasına izin verilmedi ve hatta kalkınma planı hazırlayabilmesine imkân sağlayacak bilgi akışı

4 Feridun Cemil Özcan, "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi", *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019, s. 67.

5 Boratav, *Türkiye İktisat ...*, s. 109.

6 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2014, s. 168.

7 Erwin Dekker, *Jan Tinbergen (1903–1994) and the Rise of Economic Expertise*, Cambridge University Press, Padstow Cornwall (UK), 2021. Kitabın "Development Planning on the Ground: Tinbergen in Turkey" başlıklı 14. Bölümünde Tinbergen'in Türkiye'deki çalışmaları ve Türkiye'nin planlama tarihindeki diğer aktörlerle ilişkileri ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

8 Dekker, *Jan Tinbergen ...*, s. 312.

ve işlerini görebileceği sürekli bir ofise bile sahip olamadı. Darbeden önce kendilerine rapor hazırlayacak data verilmeyen Tinbergen ve Koopman, darbeden sonra daha Haziran ayında planlama teşkilatının kurumsal yapısına yönelik ilk taslakları hazırlamışlardı. 1960 Mart'ından 1966 Aralık'ına kadar, ikinci beş yıllık planın hazırlığı bitmek üzereyken kendisi istifa edene kadar Türkiye'ye danışmanlık hizmeti veren Tinbergen'in varlığı; darbe öncesi, askerî yönetim ve darbe sonrasında devlet yönetiminin uluslararası ilişkilere verdiği önemin sürekliliğinin gözlenmesi açısından dikkat çekicidir.

Demokrat Parti, devlet yatırımlarını genişletme politikasını enflasyonist finansman yoluyla, 1960 yılındaki askerî müdahaleye kadar sürdürdü. Altmışların başında ülke gündemindeki en acil sorunlardan biri, DP'nin uyguladığı enflasyonist politikaların neden olduğu sorunların çözülebilmesi ve keyfi yönetimi önleyecek kurumsal çözümler bulunabilmesidir. Bu nedenle askerî yönetim altında yapılan iktisadî ve siyasî reformlar geçmiş hataları tekrarlamamak için tasarlanmış ve Cumhuriyetin anayasal organlarından biri olarak, Başbakanlığa bağlı ve yeni anayasada yer alan bir planlama örgütünün kurulmasına karar verilmiştir. Böylece tüm ekonomi için, mevcut kaynaklarla harcamalar arasındaki genel dengeyi korumak ve enflasyonist baskıyı önleyebilecek uzun vadeli ve yıllık yatırım programları hazırlanacaktır. Ayrıca bu planlar, hükümet ve parlamento tarafından onaylandıktan sonra çıkar gruplarının tercihlerine göre değişmeyecektir. Okyar'a göre 1962 sonrası bir önceki dönemden ve Cumhuriyet tarihinin diğer bütün dönemlerinden niteliksel olarak ayıran en belirleyici özelliği, iktisat politikalarının planlama tabanına oturtulmuş olmasıdır.⁹

DP döneminde başlayan vergi sistemindeki değişiklik tartışmaları askerî yönetim altında da devam etmiş ve sivil yönetime geçilmeden çeşitli vergi düzenlemeleri yapılmıştır. Ancak ülkenin ciddi bir vergi reformuna ihtiyacı olduğu açıktı ve özellikle 1961 Anayasası doğrultusunda ülkenin kalkınması hedeflenirken, gerekli finansmanın ne olacağına dair uzman görüşlerine ihtiyaç vardı. Vergi reformu için Günter Schmolders resmi olarak davet edilmişse de, planlama çalışmalarında yer alan bürokratlar Nicholas Kaldor'u da çağırmıştır. Kaldor hazırladığı raporu 1962 yılında yetkililere sunmuş, 1980 yılında kitabı yayımlanana kadar raporu gizli kalmıştır. Kaldor'un hesaplarına göre, milli gelirden %7'lik bir artışın sağlanması için %18'lik bir yatırıma ihtiyaç vardır ve yatırımların arzulan bu düzeye çekilebilmesi için de tüketimin, milli gelirin %3'ü oranında kısılması gerekmektedir.¹⁰ Önder'e göre bunun yerine teşvik sağlama görüşleri hâkim olmuş ve Kal-

9 Osman Okyar, "Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 3 (Aug., 1979), pp. 325-344.

10 İzzettin Önder, *İktisat Üzerine Düşünceler*, Yordam Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2012, s. 130-131. Ayrıca, bu kitabın içinde 141-159 sayfaları arasında yer alan *Türk Vergi Sistemi*

dor'un toprak ağalarını ve özel sektörü sıkıntıya sokacak önerileri, bu çevrelerin baskıları ile kamuoyunun dikkatinden kaçırılmıştır.

1960'larda kurulan hükümetler, içe dönük *İthal İkamesine Yönelik Sanayileşme Stratejisi* çerçevesinde planlanan ekonomik hedeflere ulaşmak için bilinen bütün iktisat politikası araçlarına başvurmuştur. Bu dönemde ithalat rejimi, tamamen sanayileşme hedefine yönelik olarak şekillendirilmiştir. Özcan'a göre buradaki amaç, hem sanayileşmeyi hızlandırmak için gerekli yatırımların ithalat gerekleri için döviz kaynağını öncelikli olarak tahsis etmek, hem de daha önce ithal edilen malları yurtiçi pazara yönelik olarak üretecek sanayicileri dış rekabetten korumaktı.¹¹

Demokrat Parti iktidarı askerî darbe ile sona ererken, yeni dönemde ekonomik kalkınmanın sağlanması için; nitelikli insan gücünün oluşturulması, böylece dış ödemelerde rahatlatma, sosyal adaletin sağlanması gibi çeşitli sorunların çözülmesi için hedefler belirlenmiştir. Planlama meselesine yüzeysel bakıldığında, ekonomik kalkınmanın ciddi bir toplumsal karar mekanizması içinde ve denetim altında yapılacağı öngörüldüğü düşünülebilirse de, 1961 Anayasası ruhu ve bu doğrultuda hazırlanan beş yıllık planlar detaylı incelendiğinde, bundan çok daha farklı bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Önder'e göre bu süreçle ekonomi, içinde yüzdüğü kapitalist sistemin dinamiklerine tabi olarak ve kendi tarihsel koşulları üzerinde, sistemi rasyonelleştirmeye yönelse de; gerek 1960 harekâtını gerçekleştiren kadro, gerek 1961 Anayasası'nı hazırlayan ekip, gerekse Kurucu Meclis, bilinçli olarak, böyle çifte görüntülü ve işlevli bir icraatı amaç edinmemiştir.¹²

1960'lı yıllar Türkiye kapitalizminin, ithal ikameci sanayileşme ve planlı ekonomiye dayalı yeni bir sermaye birikim rejimi ve düzenleme biçimine, *Sosyal-Millî Güvenlik Devleti* olarak adlandırılabilen yeni bir devlet formuna ve aynı zamanda tüm bunlarla ilintili olarak yeniden şekillenen sosyo-politik güç ilişkilerine sahne olmuştur. Bu tarihsel kırılmanın kökenleri 1950'li yıllarda, daha çok onun ikinci yarısında yatsa da, 27 Mayıs Darbesi bu yeni dönemin tesisi açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Akça'ya göre bu geçişin bir askerî darbe yoluyla gerçekleşmesi, ordunun hem devlet ve siyasal alan içindeki konumunun güçlenmesini sağladı hem de *Ordu Yardımlaşma Kurumu*'nun (OYAK) kurulmasıyla Türkiye ekonomisi içinde doğrudan askerlerin yer almasını da be-

Üzerine Rapor başlıklı bölüm, Nicholas Kaldor'un özgün raporunun İngilizceden çevrilmiş halidir.

11 Feridun Cemil Özcan, "Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi", *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 183.

12 Önder, *İktisat Üzerine ...*, s. 127.

raberinde getirdi.¹³ Sadece devlet biçimini ve siyasal alanı şekillendiren pratikleriyle değil, doğrudan bir iktisadî aktör olarak da ordu, Türkiye kapitalizminin gelişmesinde önemli rol oynadı.

2. DARBEDEN ÖNCE

2.1. Celal Bayar'ın Meclis Açış Konuşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) askerî darbeden önceki son yasa yılı, 1 Kasım 1959'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın açış konuşması ile başlamıştır.¹⁴ Bayar, 4 Ağustos Kararları sonrasında içinden geçilen dönemin zorluklarına işaret etmiş ve yeni dönemde nelerin yapılması gerektiğine dair önemli açıklamalar yaparak 1 yıldır uygulanan *İktisadî ve Malî İstikrar Programı* tedbirlerinin ahenk içinde aksamadan yürütüldüğünü dile getirmiştir. Bu tedbirler sayesinde, satın alma gücü kontrol altına alınmış, ekonominin gelişmesi için gerekli olan sağlam ve istikrarlı para ve kredi politikasına geçilmiştir. Türk parasının içerde ve dışarda yarattığı güvenin arttığını, kredilerin ödenebilirlikleri sağlandığı için yeni kredi çekilmeden kredi mekanizmasının normal fonksiyonlarını yerine getirmeye başladığını söylemiştir.

Türkiye'nin ilk devalüasyonu olarak bilinen 7 Eylül Kararları (1946) ile kaldırılan ihracat, ithalat ve resmi işlemler için dövize 3 ayrı fiyat uygulaması içeren prim sistemine; 4 Ağustos 1958'de tekrar geri dönülmüş ve Türk parasının DP döneminde yaşadığı değer kaybı resmîleştirilmiştir. Bayar, 1958'deki istikrar programı sonrasındaki gelişmeler için *devalüasyon* kelimesini kullanmaktan ısrarla kaçınmaktadır. Türk parasının iç ve dış fiyatı arasındaki değer farkını ortadan kaldırmak için ihracatta yeniden uygulanmaya başlanan *prim sistemi* sonucunda; 1958 yılında gerçekleşen 247 milyon dolarlık ihracatın, 1959 yılı sonunda yüzde 50'yi aşan bir artışla 370 milyon dolar olacağını söylemiştir. Yeni ürünlerin ihracatına başlanacağı gibi ithal edilen mamul malların yurtiçi üretimi de yapılabilecektir. İthal ikamesi ile ödemeler dengesinin rahatlatılacağı düşünüldüğü için ülkeye yeni döviz girişi olacağı beklenilmektedir. *İstikrar Programının* başlıca amacı ihracatın artırılması ve döviz gelirlerinin çoğaltılmasıdır. İthalat için alınan önlemlerden döviz tahsisi ve *kota sistemi* ile uyumlu olarak 1959 yılında belirlenen 3 ayrı kota ile yaklaşık 560 milyon dolarlık ithalat imkanı yaratılmış ve yüzde 25 olan *liberasyon* oranının daha yüksek bir orana çıkarılmasına çalışılmış-

13 İsmet Akça, "Altmışlı Yıllarda Türkiye Kapitalizmi ve Ordunun 'Holdingi' OYAK", *Türkiye'nin 1960'li Yılları*, Mete Kaan Kaynar (Ed.), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s. 205.

14 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.10, B.1, 1 Kasım 1959, s. 5-15.

tır. Bayar, İstikrar Programının iktisadî kalkınmanın tamamlanması için gerekli yatırımlara engel olmadan uygulanmasına çalışıldığını belirtmektedir. Bu amaçla tasarrufların yatırımlara dönüşebilmesi için önlem alınması kararlaştırılmış ve kalkınmanın masrafinin devlet bütçesiyle karşılanmasının olanakları araştırılmaya başlanmıştır.

Celal Bayar'ın açış konuşmasında DP'nin tarıma verdiği önemi göstermek için 10 yıllık bir *Ziraî İnkişaf Programı* hazırlandığından bahsettiği dikkat çekmektedir. Konuşmanın içinde tarımla ilgili bu program hakkında adından başka bir detay vermediği gibi darbenin olduğu güne kadar böyle bir programın yapıldığına gazete taramalarında rastlanılmamıştır.

Bayar Meclisteki konuşmasında, DP Hükümetlerinin 1950'de göreve geldikten sonraki faaliyetlerine dair çeşitli sayısal bilgiler vermiştir. 1950'den 1958 sonuna kadarki sanayi yatırımlarının yıllık ortalama 700 milyon lira civarında gerçekleştiğini hatırlatır. 1949 yılı sonunda 960 milyon olan yatırım tutarının 8,5 misli artarak 1959 ortasında 8 milyar 185 milyona ulaştığını söyler. İnşaatı devam eden tesisler tamamlandığında bu miktar 11 milyar 880 milyon liraya yükselecektir. Yapılan yatırımlarda özel teşebbüsün payının artışına işaret etmektedir. Üretim kapasitesi, inşaatı bitmemiş tesisler tamamlandığında 1949 yılındaki 3 milyar 700 milyondan, 11 kat artarak 41 milyar 260 milyon liraya çıkacaktır. Mensucat, şeker ve çimento gibi sanayi kollarında daha fazla yatırım yapıldığı için, yurtiçi tüketim karşılandıktan sonraki kısım ile ihracat yapılabilmeye başlanmıştır. 48.500 ton şekerin ihracı için anlaşmalar imzalanmış, ihracata başlanmış ve 11.500 ton şeker ihracı için ise yurtdışı ile yapılan temaslar devam etmektedir. İhraç edilebilecek durumda olan 150 bin ton çimentonun değeri 1,5 milyon dolardır, 100 bin tonun satış anlaşması yapılmış ve ihracata başlanmıştır. 4 milyon marklık 7 milyon 300 bin metrelik mensucatin ihraç anlaşması yapılmış ve bu ürünlerin ihracı 1960 Haziran'ına kadar tamamlanacaktır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri yeni tedbirlerle geliştirilirken; Karabük Demir ve Çelik İşletmelerine ilave ikinci bir ağır sanayi merkezi kurulması için Amerikalı bir firmaya ön inceleme yaptırılmaktadır. 14 fabrikası ile ağır sanayinin en önemli kollarından biri olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'na 319 milyonu dış finansmanla karşılanmak üzere 590 milyon liralık yatırım yapılacaktır. 450 milyon lira yatırımla inşa halinde olan azot sanayisinin 1960 yılı sonunda işletmeye açılması için çalışılmaktadır. Tarımda üretim artışı yaratacak olan bu gelişme ile sunî gübrede dışa bağımlılık azalacak ve yıllık 70 milyon lira döviz tasarrufu sağlanacaktır. Ülkenin kendi tükettiği petrolü üretmesi için Batman'daki rafinerinin kapasitesi 300 bin tondan 700 bin tona çıkarılmış, yabancı sermaye ile ortaklık yapılarak İzmit'te 1 milyon tonluk rafinerinin inşası için gereken anlaşma imzalanmıştır. Mersin'de yabancı sermaye tarafından bir rafineri inşaatı da devam

etmektedir. İnşa halindeki rafineriler tamamlandığında önemli oranda döviz kazancı sağlanmış olacaktır.

Bayar'ın konuşmasında, 1950'lerin ikinci yarısı için dikkat çektiği başlıklardan biri de iç ve dış turizmdir. Bu konuda yatırımlar yapılması gerektiği ve turizmin ileride çok daha önemli olacağı konusunda projeksiyon yapmıştır. Meclis açış konuşmasında somut bir önerisi olmasa da, turizmin önemine işaret etmiştir. Celal Bayar'ın bu konuşması siyasi bir belge olarak, yaklaşık 10 yıllık DP iktidarının ilk 9 yılını Meclis kürsüsünden en yetkili kişi olarak savunarak özetlemesi ve gelecek yıllara dair projeksiyon yapması açısından oldukça önemlidir.

2.2. Meclisteki Yasama Faaliyetleri

Askerî darbeden önceki son yasama yılı, meclisin açıldığı 1 Kasım 1959'dan darbe öncesi son oturumun yapıldığı 25 Mayıs 1960 arasındadır.

28 Şubat 1960'da 7462 sayılı “*Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunu*” kabul edilmiştir.¹⁵ Karabük'teki tesislerden sonra Türkiye'de kurulan ikinci demir çelik sanayisinin Ereğli'de kurulması kanunlaştırılmıştır. Karadeniz Ereğlisi'nde yapılacak tesislerde, Karabük'te üretilmeyen ama iç piyasanın ihtiyacı olan malzemeler üretilecektir. Amerikan sermayesi ile kurulacak tesisin 3,5 yılda tamamlanması hesaplanmaktadır. Tesisin hammadde ihtiyacının tamamını ülke içinden temin edecek olması, döviz tasarrufu anlamına gelmektedir.¹⁶

4 Mayıs 1960'da 7470 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası Kanunu*” kabul edilmiştir.¹⁷ İki yıl önce Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan “*Türkiye Turizm Bankası*” ile turizm alanında öncü bir kurum oluşturulmuştu.¹⁸ 1960'da yeni bir isimle ve turizm alanını bir endüstri gibi düşünerek, turizm yatırımlarının programlı ve rantabl gelişmesi için finansman sağlamak üzere *Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası* kurulmuştur.¹⁹ Banka, özel girişimlere finans desteği sağlayacağı gibi turizm alanında doğrudan inşaatlar yaparak örnek müesseseler kuracaktır.

9 Mayıs 1960'da 7480 sayılı “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında İş Birliği Anlaşmasının Tasdikine Dair Kanun*”

15 R.G.: 01.03.1960, No: 10445.

16 TBMM 113 sıra sayılı Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TBMM/d11/c012/tbmm11012049ss0113.pdf>

17 R.G.: 10.05.1960, No: 10501.

18 *Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi*, Ankara, 1958.

19 TBMM 83 sıra sayılı Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/TUTANAK/TBMM/c013/tbmm11013055ss0083.pdf>

kabul edilmiştir.²⁰ Bu yasa, Askerî Darbe öncesinde Mecliste kabul edilen son yasadır. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen askerî darbe sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölge ülkelerinin iktisadî kalkınmalarına yönelik imzaladığı iş birliği anlaşmalarından biridir.²¹ Ortadoğu'ya barış ve istikrarın gelmesi için hazırlanan bu anlaşma, ABD Kongresi'nde 9 Mart 1957'de kabul edilen ve Eisenhower Doktrini olarak bilinen politikalarla ilişkilidir. Türkiye açısından, ABD'nin bölge ülkelerindeki siyasî istikrarsızlığı iktisadî kalkınma ile çözmek için harekete geçmekte geciktiği görülmektedir. Yasa Meclisten geçip, Resmî Gazete'de yayımlandıktan 10 gün sonra Türkiye'de askerî darbe yapılmıştır.

Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın meclis açış konuşmasında yapılabileceğini söylediklerinden çok azının gerçekleştiği ve iktisadî politikaları ilgilendiren çok az yasa çıkarıldığı görülmektedir.

3. DARBEDEN SONRA

3.1. İnkılap Hükümeti ve Milli Birlik Komitesi Bakanlar Kurulu

27 Mayıs 1960 askerî darbesi ile ülke, üyeleri askerlerden oluşan bir komite ile yönetilmeye başlamıştır. MBK'nin 24 Haziran 1960 tarihli ilk Genel Kurul Toplantısında Cemal Gürsel, *Türkiye Cumhuriyeti Devlet ve Milli Birlik Komitesi Başkanı*, *Başbakan* sıfatıyla bir açış konuşması yapmıştır.²² Konuşma, kısa ve özdür; iktisadî konular yer almamış, darbenin dayanakları açıklanmakla yetinilmiştir. Komitenin ilk toplantısı olduğu için her bir MBK üyesine ayrı ayrı ant içme töreni yapılmıştır.

MBK'nin 11 Temmuz 1960 tarihli Genel Kurul Toplantısında Milli Birlik Komitesi Bakanlar Kurulu'nun (MBK BK) programı açıklanmıştır.²³ MBK BK, kendisini İnkılap Hükümeti olarak kamuoyuna sunmuş ve programını Devlet Veliki olarak görevlendirilen Âmil Artus okumuştur. 27 Mayıs'taki müdahaleden 11 Temmuz'a kadar programın açıklanmasında yaşanan gecikmeye İkinci Cumhuriyetin Anayasası'nın hazırlanmasıyla meşgul olunması neden olarak gösterilmiştir. Programda dış politika alanında Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM), Ortadoğu Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası ittifakların sürdürüleceği ve bu kuruluşlara üyeliklerin devam ettirileceği belirtilmiştir. Malî ve iktisadî politikalarda devlet bütçesinden

20 R.G.: 16.05.1960, No: 10506.

21 *TBMM 125 sıra sayılı Komisyon Raporu*,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TBMM/d11/c013/tbmm11013066ss0125.pdf>

22 *Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 1. Birleşim, 24 Haziran 1960, s. 2.

23 *Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 2. Birleşim, 11 Temmuz 1960, s. 2-8.

başlayarak, katma özel idare ve belediye bütçelerinde *bütçe samimiyeti* ve *bütçe denkliliği* ilkelerine sadık kalınacağı vaat edilmiş; bütçe ihtiyaçlarının emisyon ile karşılanmasına son verileceği belirtilmiştir.

Dış ticarete dünya fiyat seviyelerine uyum sağlanırken, mal arzı fiyatlar artırılmadan artırılarak fiyat istikrarı sağlanacaktır. Dış ticarete ihracat ve ithalat dengesi sağlanırken, yapılan işlemler alenî ve umumî olacaktır. Bütün girişimler ülke imkânlarından eşit şartlarda faydalanacak ve hususî tahsislere, takas anlaşmalarına, çeşitli yollarla tahakkuk ettirilen rüçhanlı muamelelere asla yer ve imkân bırakılmayacaktır. Dış ticaret serbest mübadele rejimine uyumlu hale getirilecektir. Askerlerin ihracatı artırma ve ihracat imkânlarını geliştirme arayışı, İnkılap Hükümeti göreve başlamadan, doğrudan MBK'nin çıkardığı yasa ile İhracatı Geliştirme Merkezi kurularak uygulamaya geçmiştir. İnkılap Hükümeti, DP'nin uyguladığı kota sistemini devam ettirme kararlılığını beyan ederken kotaların ekonominin gerçek ihtiyaçlarına uyumlaştırılacağını vaat etmektedir. İthalatta liberasyon oranını mümkün olduğunca yükseltmek, uygulamada Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı'nın düzeyine erişmek hedeflenmiştir. Döviz kaçakçılığına zemin hazırlayan ve suistimale açık olan bedelsiz ithalat sistemi sona erdirilip, dışardan yüksek faizlerle alınan kısa vadeli krediler durdurulacaktır.

Askerî yönetim, İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra uygulanmaya başlayan ve DP iktidarının son dönemlerinde sıklıkla başvurduğu fiyat sınırlamalarının dayanağı olan yasaları ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ekonomi yönetiminin her alanına müdahale edebilen ve özellikle iç ticarete dengeli bir düzen kurmak için, sıklıkla başvuru olan *Millî Korunma Kanunu* tamamen kaldırılmıştır.

Uluslararası işbirlikleri geliştirilerek serbest mübadele düzeninin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. OECD ve Avrupa Para Birliği'ndeki görevler yerine getirilecek; Ticaret Genel Anlaşması ile kurulan ilişkilere devam edilecektir. Müşterek Pazar'a katılmak için DP döneminde başlayan çalışmalar aynen sürdürülecektir. Yeni uygulanmaya başlayacak olan iktisadî, ticarî ve malî politikalar ve kapsamlı reformlar ile Türkiye'nin Müşterek Pazar'a katılımı kolaylaştırılacaktır. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelişini kolaylaştıracak kurumlar oluşturulacaktır.

Askerî yönetimin hükümet programında, iç politikada gayri iktisadî hale getirilmiş ve devlet sermayesi veya iştiraki ile kurulmuş olan İktisadî Devlet Teşekkülleri acil ıslahat bekleyen önemli konulardan biri olarak gündeme gelmiştir. Kurumların sermaye durumlarının ıslahı ve borçlarının konsolide edilmesi gerektiği belirtilmiş; yatırım ihtiyaçları için Merkez Bankası'na müracaat etmeleri önlenirse, enflasyonu oluşturan en önemli sorunun ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Bu nedenle Merkez Bankası'nın ıslahının, devlet bütçesinin denklige kavuşması için de önemli olduğu vurgulanmıştır.

İnkılap Hükümeti, sermaye ve para piyasalarının oluşması için gerekli önlemleri alarak, milli gelirin tasarrufa ayrılacak kısmını artırabilmek için faiz hadlerini ayarlamak istemektedir. DP döneminde Türk parasının sürekli değer kaybetmesi karşısında, *İnkılap Hükümeti* iç piyasada yaratacağı fiyat istikrarı ile paranın değerini değiştirmeyecek ve korumaya çalışacaktır. Türk lirasının değerinin istikrarlı olduğu bir ortamın gerçek bir iktisadî refah ortamı yaratacağı düşünülmektedir. Yatırımların rasyonel ve planlı bir temele oturtulması için *İktisadi Planlama Dairesi*'nin kuruluş yasasının hazırlanmaya başladığı duyurulmaktadır. Böylece bir yandan devlet yatırımları planlanırken, diğer yandan özel teşebbüse de önem verilecek ve gelişmesi için tedbirler alınacaktır. Ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işleri genel bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacak ve kurumsal bir zemine oturtulacaktır.

3.2 Milli Birlik Komitesi'nin Çıkardığı Kanunlar

MBK, 24 Haziran 1960 ile 24 Ekim 1961 tarihleri arasında 108 defa toplanmıştır. Bu süreçte 375 yasa çıkarılmış ve 83 karar verilmiştir. Olağanüstü bir dönemde çıkarılan bu yasalarla günümüzde devletin işleyişinde izleri halen görülen önemli yapısal değişikliklerin yapıldığını görmekteyiz. Bu değişikliklerin ve oluşturulan yeni kurumların çoğu 12 Eylül 1980'de yapılan ikinci askerî darbe ile bile değiştirilmemiştir.

6 Temmuz 1960'da çıkarılan 11 sayılı "*Hürriyet İstikrazı Hakkında Geçici Kanun*" ile İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırımlarının finansmanında kullanılmak üzere 500 milyon lira iç borçlanma yapılmıştır.²⁴ 10 yıldan erken ödenemeyecek olan uzun vadeli bir iç borçlanmanın adına *hürriyet* denilmesine dikkat edilmelidir. Tahvil ihraç ederek yapılan bu iç borçlanma ile piyasadan para çekilmesi; Türk parasının değerini artırma girişimi olarak da değerlendirilebilir. Askerî yönetimin ilk tercihleri emisyon ya da dış borç yerine doğrudan iç borçlanma olmuştur.

22 Ağustos 1960'da çıkarılan 65 sayılı "*Kambiyo Alış ve Satış Primlerinin İlgasına ve Yeni Döviz Fiyatları ile İlgili Muamelelerin Tasfiyesine Dair Kanun*" ile dövizde uygulanan prim sistemi kaldırılmış ve kambiyo sisteminin düzenlenmesi için bir *tasfiye fonu* oluşturulmuştur.²⁵ 65 sayılı Kanun'un basılı Genel Kurul Tutanağı bulunmadığı için yasanın nasıl gündeme geldiği ve gerekçesinin ne olduğu kayıtlarda yoktur. DP'nin 1958'deki istikrar tedbirleri arasında yeniden başlattığı *prim sistemi* tamamen kaldırılmıştır. Diğer maddelerinde, ihraç edilmeyi bekleyen bütün ürünlerine yönelik de bazı düzenlemeler bulunmaktadır.

24 R.G.: 11.07.1960, No: 10548.

25 R.G.: 22.08.1960, No: 10584.

İktisadî bir af kanunu olarak 10 Eylül 1960'da yürürlüğe giren 79 sayılı yasa dikkat çekmektedir.²⁶ “Milli Korunma Suçlarının Affına, Milli Korunma Teşkilat, Sermaye ve Fon Hesaplarının Tasfiyesine ve Bazı Hükümler İhdasına Dair Kanun”un adında da görüldüğü Milli Korunma Kanunu ile tahkikata uğrayan ve mahkûm edilen vatandaşlar affedilirken; Kanun’da belirtilen kamu personeli af dışında bırakılmıştır. Savaş döneminde iktisadî her hareketliliği savunma ile ilişkilendirerek hükümete doğrudan müdahale etme yetkisi veren *Milli Korunma Kanunu*, bozulan dış ticaret dengesini fiyat denetimi ile tekrar kurmaya çalışmaktan tarım ürünleri için destekleme alımlarının finansmanına ve kira artışlarına kadar geniş bir yelpazede uygulanmıştır. *Milli Korunma Kanunu*, 1940 yılında çıkarılmış ve 1956’ya kadar 11 defa değiştirilmiştir. Savaş sonrası uygulamaları azalmış olsa da, DP iktidara geldikten sonra bu yasaya başvurmaya devam etmiştir. 1950’li yılların sonuna doğru piyasaların bozulmasını *Milli Korunma Kanunu*’nun da engelleyemediği görülmüşse de, DP hükümetleri bu yasayı uygulamayı sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sırasında CHP Hükümetlerinin uygulamaya koyduğu ve savaş sonrasında hem CHP hem de DP hükümetleri tarafından sıkça kullanılan Milli Korunma Kanunu, darbe sonrasında askerlerin çıkardığı 79 sayılı Kanun ile tamamen kaldırılarak *piyasayı bozan bir engel* olmaktan çıkartılmıştır.

DP dönemine yapılan en büyük eleştiri olarak öne çıkartılan *planlama* meselesi, MBK’nin Genel Kurul Toplantılarında da önemli bir yer tutmuştur. DPT’nin kurulmasını içeren yasa tasarısı üzerine, tasarı sürecinden kanunun yürürlüğe girmesine kadar önemli tartışmalar yapılmıştır. Çeşitli üniversitelerden uzman akademisyenlerin görüşleri ile temelleri atılan tasarıda İktisat Komisyonu’nun görüşleri ile de çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 24 maddeden oluşan 91 sayılı “*Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun*” 30 Eylül 1960’da yasalaşmıştır.²⁷ İki hafta içinde 99 sayılı Kanun ile bu söz konusu yasaya bir ek yapılmıştır.²⁸ Başbakanlığa bağlı olarak kurulan *DPT* iktisadî ve sosyal politikaları tespit ederek uygulamaya esas teşkil edecek politikaları hazırlayacaktır. DPT’nin kurumsal yapısı içinde; uzun ve kısa vadeli genel ve bölge plan ve programlarını hazırlayacak olan *İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı*, memleketin sosyal problemlerini inceleyerek bunların çözümü için uzun ve kısa vadeli planlar hazırlayacak olan *Sosyal Planlama Dairesi Başkanlığı* ve kabul edilen planların uygulanmasında seçilmiş hükümet ile devletin diğer kurumları arasında işbirliğini sağlayacak olan *Koordinasyon Dairesi Başkanlığı* olmak üzere üç başkanlığı olacaktır.

26 R.G.: 16.09.1960, No: 10605.

27 R.G.: 05.10.1960, No: 10621.

28 12 Ekim 1960’da 99 sayılı *Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkındaki 91 Sayılı Kanuna ek Kanun* çıkarılmıştır. R.G.: 15.10.1960, No: 10630.

Askerlerin bir iktisat politikası aracı olarak planlamaya bakışlarını yorumlayabilmek için yasanın maddelerine ilave olarak, MBK'de kendi iç tartışmalarını da dikkate almak gerekir. İlk öncelikleri planlamanın demokrasi ile yan yana yürüebilmesi ve siyasi iktidarın elinde bir oyuncak olmamasıdır.²⁹ Bu nedenle siyasi otoritenin planları baltalamaması için, planlara Anayasa teminatı verilmesi düşünülmüştür. Tartışmalar sırasında Suphi Gürsoytrak'ın Anayasa Mahkemesi gibi bağımsız bir kurumun kurulmasının daha uygun olup olmayacağı yönünde düşüncesine, Atilla Karaosmanoğlu DPT'nin bakanlıklar üstü icracı bir kurum olacağı için Başbakanlığa bağlı olması gerektiği şeklinde yanıt vermiştir.³⁰ İktisadî bir Anayasa bugün için mümkün müdür sorusunun sorulduğu tartışmalarda, bunun devletin müdahalesi olan karma sistemi veya sosyalist sistemin kabul edilmesi anlamına geldiği için mümkün olmayacağı konuşulmuştur.

İhracatı geliştirmek için kurumsal bir yapı ve fon oluşturulması için *İnkılap Hükümeti*'nin MBK'ye sunduğu yasa tasarısı 27 Ekim 1960 tarihinde 118 sayılı "İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Kurulması Hakkında Kanun" adıyla kabul edilmiştir.³¹ İhracatı geliştirme fonu oluşturularak, fonu kullanma yetkisi yeni kurulan İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi'ne verilmiştir. Fon, Türkiye'nin tarım ürünleri ve sanayi mallarını dünyaya tanıtmak, uluslararası piyasanın yönelimlerini takip etmek, ihraç ürünlerinin üretimini artırmak, ihraç edilen hammadde ve yarı mamul malların katma değerini artırma olanaklarını araştırmak, ihracatla ilgili kurumların faaliyetlerini kamuoyu ile paylaşmak ve konuyla ilgili etütler yapmak için tahsis edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında görev yapan sivil hükümetler ve darbe sonrasındaki askerî yönetim de; ülke ekonomisinin gelişmesinde döviz getiren ihracatın önemini farkındadır. Yasanın gerekçesine bakıldığında, yasadaki altyapının oluşturulmasında ve içeriğin hazırlanmasında İktisadî İş Birliği Teşkilatı ile Türkiye'deki İktisadî İşbirliği İdaresi (ECA) Misyonusunun imzaladığı anlaşmanın temel alındığı görülmektedir.³² 1948'de kurulan ECA ve 1949'da kurulan İktisadî İş Birliği Teşkilatı³³; Marshall Planı çerçevesinde yapılan ABD yardımlarının, Türkiye'nin kalkınmasında kullanılması için oluşturulmuştur. 1940'lı yılların sonunda CHP hükümetlerinin Amerika ile başlayan yakınlaşması, DP hükümetleri döneminde sürmüş ve darbe sonrasında kurumsallaşarak devam etmiştir. Özellikle askerlerin ihracat konusundaki farkındalığının kaynağının, dış politika ve uluslararası ortaklıklar olduğu görülmektedir.

29 *Millî Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, C.1, B.9, 10 Eylül 1960, s. 11.

30 a.k., s. 12-13.

31 R.G.: 02.11.1960, No: 10644.

32 *MBK 106 sıra sayılı Komisyon Raporu*,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/MBK_d00/c002/mbk_00002026ss0106.pdf

33 R.G.: 06.06.1949, No: 7225.

Askerlerin kurumsallaşmasını yasal güvenceye aldığı konulardan biri de standartların belirlenmesidir. Bu amaçla 18 Kasım 1960'da kabul edilen 132 sayılı “*Türk Standartları Enstitüsü Kuruluş Kanunu*” kabul edilmiştir.³⁴ Ticarete taşışın engellenmesi ve ihracatın denetlenmesi için 1930 yılında kabul edilen 1705 sayılı “*Ticarete Taşışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun*”³⁵ ve bu yasaya dayanarak 1959 yılında Sanayi Bakanlığınca hazırlanarak Bakanlar Kurulu’nda kabul edilen “*Türk Standartlarının Tatbiki Hakkında Nizamname*”³⁶ ile ihracat mallarında kontrolü sağlamak için standartların getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak, askerlerin standartlaşmayı iktisadî alanla sınırlı tutmayı, Ankara merkezli olarak kurulan Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ile her türlü madde ve mamul, usul ve hizmete yadıkları gözlenmektedir.

1960 Kasım’ında Portekiz’de Prens Henry’nin ölümünün 500. yılı anısına basılan madeni paralar, darbecilere örnek olmuş ve gündemlerine hatıra para basımı gelmiştir. *Denizci [Gemici] Henrique* olarak bilinen Prens Henry’nin Afrika’nın batı kıyılarına yapılan keşifleri finanse etmesi ile coğrafi keşiflerin başladığı kabul edilmektedir. Bu nedenle Portekiz için milli kahraman olarak anılan tarihî şahsiyetlerden biridir. Askerlere göre, dünya tarihinde coğrafi keşifler ile nasıl yeni bir döneme girilmişse, Türkiye tarihinde 27 Mayıs İnkılabı ile coğrafi keşiflere benzer nitelikte yeni bir devir başlamıştır.³⁷ Bu nedenle 27 Mayıs İnkılabı için hatıra parası olarak gümüşten 10 liralık madeni para basılması Bakanlar Kurulunca Milli Birlik Komitesine sunulmuştur. 25 Kasım 1960’da 141 sayılı “*27 Mayıs İnkılabı Dolayısıyla 100 Milyon Liralık Madeni Hatıra Para Bastırılması Hakkında Kanun*” kabul edilmiştir.³⁸ Her ne kadar hatıra para olarak sunulmuşsa da, Temmuz ayında yapılan *Hürriyet İstikrazı* adlı iç borçlanmanın beşte birine eşit miktardadır.³⁹

Bazı devlet kurumlarının birbirlerine olan borçlarının tasfiyesi ile Hazine ve Merkez Bankası’na olan borçların mahsuplaşması için 6 Aralık 1960 tarihinde 154 sayılı “*Hazinenin ve İktisadi Devlet Teşebbüslerinin Bir Kısım Borçlarının*

34 R.G.: 22.11.1960, No: 10661.

35 R.G.: 19.06.1930, No: 1524.

36 R.G.: 04.12.1959, No: 10372.

37 *MBK 153 sıra sayılı Komisyon Raporu*. Raporun orijinal metninde 50. yıl yazsa da, doğrusu 500. yıldır. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003041ss0153.pdf

38 R.G.: 30.11.1960, No: 10668.

39 Askerî yönetimin çıkardığı bu hatıra paranın T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı’na bağlı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü’nün internet sayfasında yer almaması oldukça dikkat çekicidir. “4. Cumhuriyet Dönemi ve Hatıra Para” <https://www.darphane.gov.tr/paranin-tarihi>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

Tahkimi Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.⁴⁰ Yasada ülke ekonomisinin lokomotifi olarak tarif edilen kamu kesimi yatırımlarının malî yapılarının bozulmasının nedeni olarak, kurumların kuruluş amaçlarından uzaklaşarak gayri iktisadî birer işletme haline getirilmeleri gösterilmiştir.⁴¹ 154 sayılı Kanun’un gerekçesinde belirtilen hususlar, askerlerin darbeden hemen sonra yaptıkları tespitlerle aynıdır. Bu hususlara ilave olarak sermaye yetersizliği nedeniyle kısa ve orta vadeli kredilerle darboğaza sürüklenen kurumların altına girdiği ağır faiz yüküyle üretime devam edilemeyeceği görülmüştür. Plansız ve programsız yapılan yatırımlar, maliyetlerinin çok üzerinde masraf yaratmaktadır. DP Hükümetleri döneminde normal yatırım kaynakları yerine özellikle Merkez Bankası kaynaklarının zorlanarak emisyon yapılması enflasyonun başlıca nedeni olmuştur. Merkez Bankası hakkında hazırlanan 28 Mayıs 1960 tarihli raporda Banka’nın alacaklarının 6 milyar 529 milyon liraya ulaştığı ve bunun yaklaşık 5 milyar 661 milyon lirasının Hazine ve kamu kesimine verilen borçlar olduğu görülmüştür. Merkez Bankası’nın aslî fonksiyonlarının en önemlisi para piyasasını düzenlemek iken, kamu kesimine borç vermekle meşgul olduğu için bu görevini yerine getirmesi mümkün olmamıştır. Bu yasa ile Merkez Bankası’nın bu şekilde emisyon yapmasının önüne geçilirken, kamu kurumları arasındaki karşılıklı borçlanma düğümünün çözülmesi amaçlanmıştır. Devlet Bütçesi son 10 yılda 1951 yılı hariç, her yıl açık vermiştir. 1960 yılı sonuna kadar sadece 1950-1955 yıllarının bütçelerinin kesin hesapları çıkarılmış, açık veren yılların bütçesi Hazine fonları ile kapatılmıştır. 1955 sonrası için de kesin hesaplar çıkarıldığında bütçe açığını kapatacak başka bir kaynak olmadığından, sonraki bütçe açıklarının da Hazine fonları ile kapatılacağı söylemek mümkündür. DP döneminde, kesin hesap kanunlarında oluşacak açıkları Hazine Fonları ile kapatma geleneğinin olduğu görülmektedir. Merkez Bankası’nın verdiği kısa vadeli avansların geri ödenebilme yeteneğini kaybetmesinde, bu mekanizmanın katkısı büyük olmuştur. 154 sayılı Kanun ile Merkez Bankası’nın içine girdiği borçlanma ve emisyon kısır döngüsünden çıkarılması hedeflenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan Kazanç Vergisi, İktisadi Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım vergileri savaştan bir süre sonra kaldırılarak, gerçek kişilerin gerçek kazançlarının vergilendirilmesine 1949 yılında kabul edilen 5421 sayılı “*Gelir Vergisi Kanunu*” ile başlanmıştır.⁴² Türkiye’de çağdaş vergi uygulamalarının başlangıcı bu vergi olarak kabul edilebilir. Yasanın on yıllık uygulama döneminden sonra edinilen tecrübelerle 31 Aralık 1960’da 193

40 R.G.: 13.12.1960, No: 10679.

41 *MBK 159 sıra sayılı Komisyon Raporu*,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/MBK_/d00/c003/mbk_00003047ss0159.pdf

42 R.G.: 09.06.1949, No: 7228.

sayılı “Gelir Vergisi Kanunu (G.V.K.)” çıkarılmıştır.⁴³ 4 Ocak 1961’de çıkarılan 213 sayılı “Vergi Usul Kanunu (V.U.K.)” ile vergi, resim ve harçlar ile ilgili genel düzenleme yapılmıştır.⁴⁴ Demokratik mekanizmaların askıda olduğu olağanüstü bir dönemde Türkiye maliye tarihinin en önemli vergi düzenlemeleri yapılmıştır.

Askerler, 27 Mayıs 1960’da siyasi iktidarı ele geçirdikten sonra, kendilerini Türkiye ekonomisinin önemli bir aktörü haline getirecek olan Ordu Yardımlaşma Kurumu’nu (OYAK) kurdular. OYAK, 3 Ocak 1961’de kabul edilen 205 sayılı “Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu” ile kuruldu.⁴⁵ Ordu mensuplarının diğer devlet memurları gibi Emekli Sandığı’ndan faydalandıkları hakların, askerlerin yaptığı iş düşünüldüğünde, mütevazı ölçülerde kaldığı görüldüğü için yeni bir kuruma ihtiyaç olduğu öne sürülmüş ve OYAK’ın Emekli Sandığı’nın faaliyetlerini askerî personel için tamamlaması öngörülmüştür.⁴⁶ Yardımlaşmayı amaçlayan bir sosyal güvenlik kurumu olarak başlayan faaliyetler, Türkiye’nin en büyük şirketlerini bünyesinde barındıran, ekonomik alanın en önemli aktörüne dönüşerek devam etmiştir. OYAK’ın yatırım faaliyetlerinde bir sınırlama olmadığı gibi, kendisine tanınan önemli muafiyetler ile devlet eliyle kâr maksimizasyonu yapan yeni bir sermaye grubu oluşturulmuştur. Kışladan çıkıp siyasi iktidara el koyan askerî bürokrasi, yasa ile kurdukları OYAK ile iktisadî bir pozisyon alma olanağına da sahip olmuştur.

5 Ocak 1961’de 223 sayılı “Yatırımlar Finansman Fonu Teşkil ve Tasarruf Bonoları İhracı Hakkında Kanun” çıkarılmıştır.⁴⁷ Böylece ekonominin istikrar içinde gelişmesini sağlamak için tarım, sanayi ve ulaştırma alanlarına yapılacak yatırımların finansmanında kullanılmak üzere *Yatırımlar Finansman Fonu* adıyla bir fon kurulmuştur. Fonun öz kaynağı, çıkarılacak tasarruf bonolarının satış bedeli olarak belirlenmiştir.

3.3. İkinci Cumhuriyetin Anayasası ve Demokrasiye Geçiş

İkinci bölümün son kısmını oluşturan bu alt bölümde askerlerin yönetimi nasıl bıraktıkları ve kendilerinden sonraki dönemin işleyişini nasıl belirledikleri incelenecektir. 13 Aralık 1960’da MBK’nin kabul ettiği 157 ve 158 sayılı Kanunlar uyarınca *Temsilciler Meclisi* kurulmuş ve onun içinden *Kurucu Meclis* oluşturul-

43 R.G.: 06.01.1961, No: 10700.

44 R.G.: 10.01.1961, No: 10703.

45 R.G.: 09.01.1961, No: 10702.

46 *MBK 202 sıra sayılı Komisyon Raporu*,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/MBK_/d00/c005/mbk_00005069ss0202.pdf

47 R.G.: 12.01.1961, No: 10705.

muştur.⁴⁸ Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını temel alan yeni anayasayı ve seçim kanununu hazırlamakla görevlendirilmiştir. Üstlendiği görevleri tamamlayınca, yetkilerini yeni üyeleri seçilecek olan TBMM'ye devretmesi öngörülmüştür.

MBK tarafından kabul edilen 28 Mart 1961 tarihli ve 283 sayılı “*Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun*”,⁴⁹ 26 Nisan 1961 tarihli ve 298 sayılı “*Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun*”,⁵⁰ 24 Mayıs 1961 tarihli ve 304 sayılı “*Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu*”⁵¹ ve 25 Mayıs 1961 tarihli ve 306 sayılı “*Milletvekili Seçimi Kanunu*”⁵² ile askerlerin yönetimi bıraktıktan sonrası için oluşturdukları kurumların ve ilerleyecek sürecin yasal çerçevesi belirlenmiştir.

İlk toplantısını 6 Ocak 1961’de yapan Kurucu Meclis, son toplantısını 4 Eylül 1961’de gerçekleştirmiş ve toplam 26 toplantı yapmıştır. İlk toplantının açılışını Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel rahatsız olduğu için, yerine görevlendirdiği Fahri Özdilek yapmış ve Gürsel’in okuyacağı metni Özdilek okumuştur.⁵³ Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961 ve 3 Eylül 1961 arasında 110 toplantı yapmıştır. İlk birleşimde üyeler yemin ederek göreve başlamış ve ikinci birleşimde başkanlığa Kazım Orbay seçilmiştir. Darbe sonrası hazırlanan Anayasa’nın Kurucu Meclis’te kabulü, darbeden bir yıl sonra 27 Mayıs 1961 tarihinde olmuştur. 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmuştur. 334 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”, 20 Temmuz 1961’de Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁴

Askerlerin yönetime el koyduğu 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren; MBK, 7 Ekim 1961’e kadar *yasa* yapmaya ve 20 Ekim 1961’e kadar *karar* vermeye devam etmiştir. Mecliste yapılan 26 Ekim 1961 tarihli oylamada Cemal Gürsel, Türkiye Cumhuriyeti’nin 4. Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

48 R.G.: 16.12.1960, No: 10682.

49 R.G.: 01.04.1961, No: 10771.

50 R.G.: 02.05.1961, No: 10796.

51 R.G.: 30.05.1961, No: 10815.

52 R.G.: 30.05.1961, No: 10815.

53 *Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, B.1, 6 Ocak 1961, s. 2-3.

54 R.G.: 20.07.1961, No: 10859.

SONUÇ

Askerî darbe öncesinde hükümeti oluşturan DP'nin ekonomi politikalarında *Milli Korunma Kanunu* ve 1958 yılında kabul edilen *4 Ağustos Kararları*'nin belirleyici olduğu görülmektedir. Darbe öncesinde ithalat arttığı için, artan ithalatın hedeflenen ve gayret edilen yüksek büyümeyi finanse etmekten uzaklaşmasına engel olunamamıştır. Darbeden önceki son yasama yılının açılışında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın yaptığı projeksiyondan çok azının gerçekleştiği görülmektedir. Hükümetin Mecliste ülkenin geleceğine dair çıkardığı yasalar, Bayar'ın yaptığı geçmiş muhasebesinin çok gerisindedir. Ereğli'de ikinci bir ağır sanayi tesisinin kurulması için atılan adımlar ve turizmin endüstri gibi düşünülerek gündeme alınması dikkate değer gelişmelerdir.

27 Mayıs 1960'da askerler yönetime el koyunca, Cemal Gürsel başkanlığında oluşturulan *Milli Birlik Komitesi* ülkeyi yönetmeye başlamış ve hızla yeni yasalar yapılmaya başlanmıştır. Darbe, Mayıs ayında yapılmış ve Temmuz ayında *İnkılap Hükümeti* açıklanmıştır. Dış politika alanında uluslararası ittifakların darbe öncesindeki gibi aynen sürdürüleceği; mali alanda ise bütçe samimiyeti ve bütçe denkliliği olacağı vaat edilerek, bütçe ihtiyaçlarının emisyon ile kapatılmayacağı güvencesi verilmiştir. Dış ticaret ve ihracat başlıca gündem olmuş, ülkenin döviz gelirlerinin artırılması için çeşitli çabalar gösterilmiştir. *İnkılap Hükümeti*, yatırımların rasyonel ve planlı bir temele oturtulması için iktisadî planlama yapılacağını; ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işleri için genel bir kalkınma planı yapılacağını ve bunların yasal zemine oturtulacağını vaat etmiştir.

MBK'nin ekonomi ile ilgili ilk çıkardığı yasa, *Hürriyet istikrazı* adı ile yapılan iç borçlanmaya ilişkindir. DP'nin 1958'de yeniden döndüğü dövizde prim usulünden vazgeçilmiştir. Daha sonra *Milli Korunma Kanunu* ile ilgili bir af çıkarılarak, İkinci Dünya Savaşı döneminden kalma bu Kanun tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

Müdahalenin yapıldığı 27 Mayıs'tan Anayasa'nın kabul edilip yürürlüğe girdiği güne kadarki olağanüstü dönemde çıkarılan yasalar ile hukuki temelleri atılan kurumlardan büyük bir kısmı halen faaliyetlerine devam etmektedir. Bu kurumlar arasında sadece DPT, 2018 yılında kapatılmıştır.

Askerlerin kendi ifadesi ile *İkinci Cumhuriyetin Anayasası* hazırlanıp kabul edilerek demokratik düzene geçiş süreci başlamıştır. Darbeden sonraki bir yıl içinde yeni Anayasa halkoyuna sunulmuş, genel seçimler yapılmıştır. Demokratik süreç genel seçimlerin yapılması ile şeklen tekrar başlamış; MBK döneminde çıkarılan yasalar ve belirlenen politikaların izlendiği ve planlamanın kurumsal olarak ülke gündeminde yer aldığı yeni bir döneme girilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar, Makaleler, Tutanak Metinleri ve Gazeteler

- Akça, İsmet, “Altmışlı Yıllarda Türkiye Kapitalizmi ve Ordunun ‘Holdingi’ OYAK”, Mete Kaan Kaynar (Ed.), *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi Yayınları, 9. Baskı, Ankara, 2005.
- Dekker, Erwin, *Jan Tinbergen (1903–1994) and the Rise of Economic Expertise*, Cambridge University Press, Padstow Cornwall (UK), 2021.
- Kazgan, Gülten, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2006.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, 19. Baskı, İstanbul, 2014.
- Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*, 1. Birleşim, 6 Ocak 1961.
- Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 1. Birleşim, 24 Haziran 1960.
- Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 2. Birleşim, 11 Temmuz 1960.
- Milli Birlik Komitesi Tutanak Dergisi*, Cilt 1, 9. Birleşim, 10 Eylül 1960.
- Okyar, Osman, “Development Background of the Turkish Economy, 1923-1973”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 10, No. 3 (Aug., 1979).
- Önder, İzzettin, *İktisat Üzerine Düşünceler*, Yordam Kitap, İstanbul, 1. Baskı, 2012.
- Özcan, Feridun Cemil, “Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, Mete Kaan Kaynar (Ed.) *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2017.
- Özcan, Feridun Cemil, “Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, Mete Kaan Kaynar (Ed.) *Türkiye'nin 1950'li Yılları*, İletişim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2019.
- Resmî Gazete*, 19.06.1930, No: 1524.
- Resmî Gazete*, 06.06.1949, No: 7225.
- Resmî Gazete*, 09.06.1949, No: 7228.
- Resmî Gazete*, 26.11.1959, No: 10365.
- Resmî Gazete*, 04.12.1959, No: 10372.

Resmî Gazete, 01.03.1960, No: 10445.

Resmî Gazete, 10.05.1960, No: 10501.

Resmî Gazete, 16.05.1960, No: 10506.

Resmî Gazete, 11.07.1960, No: 10548.

Resmî Gazete, 22.08.1960, No: 10584.

Resmî Gazete, 16.09.1960, No: 10605.

Resmî Gazete, 05.10.1960, No: 10621.

Resmî Gazete, 15.10.1960, No: 10630.

Resmî Gazete, 02.11.1960, No: 10644.

Resmî Gazete, 22.11.1960, No: 10661.

Resmî Gazete, 30.11.1960, No: 10668.

Resmî Gazete, 13.12.1960, No: 10679.

Resmî Gazete, 16.12.1960, No: 10682.

Resmî Gazete, 06.01.1961, No: 10700.

Resmî Gazete, 10.01.1961, No: 10703.

Resmî Gazete, 09.01.1961, No: 10702.

Resmî Gazete, 12.01.1961, No: 10705.

Resmî Gazete, 01.04.1961, No: 10771.

Resmî Gazete, 02.05.1961, No: 10796.

Resmî Gazete, 30.05.1961, No: 10815.

Resmî Gazete, 30.05.1961, No: 10815.

Resmî Gazete, 20.07.1961, No: 10859.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, 1. Birleşim, 1 Kasım 1959.

İnternet Kaynakları

“4. Cumhuriyet Dönemi ve Hatıra Para”, <https://www.darphane.gov.tr/paranin-tarihi>, Erişim Tarihi: 01.06.2022.

MBK 106 sıra sayılı Komisyon Raporu,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c002/mbk_00002026ss0106.pdf

MBK 153 sıra sayılı Komisyon Raporu, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003041ss0153.pdf

MBK 159 sıra sayılı Komisyon Raporu,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003047ss0159.pdf

MBK 202 sıra sayılı Komisyon Raporu,
https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c005/mbk_00005069ss0202.pdf

TBMM 83 sıra sayılı Komisyon Raporu,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbm-m11013055ss0083.pdf>

TBMM 113 sıra sayılı Komisyon Raporu,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c012/tbm-m11012049ss0113.pdf>

TBMM 125 sıra sayılı Komisyon Raporu,
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbm-m11013066ss0125.pdf>